

Lexikální expresiva: mezi jazykovou funkcí expresivní a apelovou

Darina Hradilová

Tímto textem se vracíme k problematice částečně pojednané v našem starším příspěvku *K jednomu funkčnímu aspektu lexikální expresivity* (2012) a k jeho závěrům, které ukazovaly na citelný posun lexikální expresivity od funkce expresivní k funkci apelové. Cílem tohoto příspěvku je podrobněji analyzovat, za jakých podmínek k tomuto posunu dochází a jakých typů expresivity se především dotýká.

1 Podstata expresivity a její typy

Zkoumání expresivity v jazyce je tradičně spojováno se zkoumáním emočnosti a možností jazyka emoce či postoje popsat, vyjádřit a vyvolat. O emocích, postojích a hodnoceních referují i lexikální prostředky, které nehodnotíme jako expresivní, ovšem jejich konkurence s expresivou je tak markantní, že považujeme za nutné se o nich zmínit.

1.1 Možnosti lexikálního vyjadřování emocí, postojů a hodnocení

Na koexistenci slov expresivních a tzv. *afektivních* poukazoval ve své práci už J. Zima, který v úvodu své práce sumarizoval tehdejší výklady¹ termínů expresivní, emoční a afektivní v souvislosti se slovní zásobou (1961, s. 6–7). Podobný přehled přístupů k téže problematice za posledních zhruba dvacet let podává M. Schwarz-Friesel (2007, s. 144–154). Vedle termínu *afektivní slova* je paralelně užíváno i označení *pocitová slova* (srov. Hermanns 1995, s. 167) nebo *kvazipsychologická slova* (Schippan 1992, s. 148), která emoce bezprostředně nevyjadřují, ale neutrálně popisují, přičemž vycházejí z psychologické klasifikace emocí.² Nejpodrobnější třídění podává Fiehler (1990, s. 115), když rozlišuje poj-

¹ Srov. např. Ch. Bally, L. Weisgerber, J. Vendryes, V. V. Vinogradov, S. Ullmann nebo H. Frei.

² Jako základní typy emocí jsou definovány láska, radost, štěstí, nenávisť, zloba, vztek, strach a smutek.

mová pojmenování emocí, např. *láska*, *milovat*, *nenávidět*, opisná pojmenování emocí, včetně obrazných, tj. *pocítovat*, *prožívat*; *vše to ve mně*, a pojmenování skutečností ovlivňujících emoce,³ např. *zemřít*.

Navzdory terminologickým rozporům panuje jednoznačná shoda v podstatě rozdílu mezi slovy expresivními a emoce popisujícími. Ten spočívá v odlišné struktuře lexikálního významu sledovaných pojmenování: u slov pocitových emoce tvoří nociónální významový komponent, zatímco u expresivních slov se pocitovost realizuje prostřednictvím složky pragmatické, resp. konotační. J. Zima tuto skutečnost popisuje tak, že „expresivní výraz bývá zpravidla chápán jako výraz vyjadřující vedle prvků nociónálních i osobní citový vztah...k vyjadřované skutečnosti.“ (1961, s. 5). Klíčovým momentem této formulace je odkaz na emocionální složku, která existuje vedle složky nociónální, tedy mimo ni.

I přes tuto prokazatelnou strukturní odlišnost pochybuje M. Schwarz-Friesel (2007, s. 147) o smysluplnosti naznačeného dělení; konstatuje, že i lexémy explicitně popisující emoce jsou schopny je vyjadřovat a že jejich užití vypovídá o emočním rozpoložení mluvčího (srov. Mikulová 2010, s. 117–118). Jednoznačně ve prospěch jejího tvrzení vyznívají výsledky experimentu, který jsme opakovaně prováděli s celkem 250 respondenty.⁴ Účastníkům experimentu byly promítnuty čtyři snímky, na nichž byly zobrazeny obličeje vyjadřující mimicky zřetelně vypjaté emoční stavy. Respondenti popisovali emoce, které viděli, přičemž v naprosté většině, tj. v cca 95 % případů, užívali neutrální slova, např. *radost*, *úsměv*, *pohoda*, *překvapení*, *údiv*, *úděs*, *úlek*, *zoufalství*, *neštěstí*, *deprese*. Jestliže byli respondenti naopak vyzváni, aby v předloženém textu vyhledali expresivní slova, vybírali výrazy s emocionálními obsahy, které mylně ztotožňovali s expresivitou, např. *brutální*, *zuřivý*, *geniální* atd. Experiment ukázal, že strukturní odlišnosti expresivních a pocitových slov nejsou pro jejich uživatele zdaleka tak důležité jako jejich funkce, tedy schopnost tak či onak vyjadřovat pocity, postoje a hodnocení.

S ohledem na zaměření této práce budeme terminologicky odlišovat slova expresivní od pocitových, i když jsme si vědomi možných výhrad k této koncepci, jak jsme je naznačili výše. Pro účely tohoto příspěvku a v souladu s metodou naší dřívější práce budeme chápat jako expresivní pojmenování taková, jejichž emocionalita je ukotvena v pragmatické složce lexikálního významu (srov. výše) a která F. Čermák definuje jako odchylku od většinového úzu, tedy přinášející neočekávané kombinace systémové (fonémové či morfémové) nebo textové (2010, s. 124).

³ V originále doslova události relevantní z hlediska prožitku (*erlebensrelevante Ereignisse*).

⁴ Respondenty byli posluchači předmětu Lexikologie a lexikografie v letech 2012 a 2013 a frekventanti Vzdělávacího cyklu *Moderní mluvnice češtiny* ve stejném časovém období.

1.2 Typy lexikální expresivity

Lexikální expresiva budeme třídit na základě Zimovy typologie, která podle stability expresivních komponentů ve struktuře lexikálního významu rozlišuje tři základní typy expresivity, a to expresivitu inherentní, adherentní a kontextovou (1961, s. 14–87). S uvedeným vymezením jednotlivých typů v zásadě koresponduje novější koncepce Čermáková, která počítá s expresivitou systémovou, jež se může realizovat jako typ syntagmatický, nebo paradigmatický, a s expresivitou textovou (2010, s. 125).

2 Charakteristika analyzovaných komunikátů

Funkce lexikálních jednotek, které je možno hodnotit jako expresivní, budeme sledovat v různých typech komunikátů, především ale v těch, které jsou spojovány s jazykovou dynamikou a které jsou vnímány jako zdroj jazykových inovací.

2.1 Internetová fóra

Komentáře k příspěvkům zveřejňovaným na internetových zpravodajských serverech jsme jako zdroj jazykového materiálu zvolili proto, že účelem těchto fór je dát uživatelům prostor pro vyjádření vlastních názorů k danému tématu. Pisatelé/mluvčí⁵ zde proto v maximální možné míře vyjadřují hodnocení, postoje nebo pocity, když reagují buď na obsah úvodního článku, nebo na názory jiných diskutujících (srov. Mikulová 2010, s. 121–122). Z hlediska funkčního je zásadní, že základní motivací příspěvkatelů je prezentace vlastního názoru, nikoli snaha přesvědčit ostatní o správnosti svého náhledu či cílené úsilí o vyvolání emocí u čtenářů.⁶ Z hlediska jazykového se jedná o typ komunikátu, který stojí na pomezí projevů psaných a mluvených. Je sice realizován psanou formou, nese však některé rysy typické pro mluvenou komunikaci: nepřipravenost, spontánnost, situační vázanost a dialogickou formu,⁷ na jejichž pronikání do psané komunikace poukazuje např. J. Hoffmannová (2011, s. 393–409). Vzhledem k zaměření naší

⁵ Producenty těchto komunikátů záměrně označujeme jako *pisatele/mluvčí*, čímž odkazujeme na to, že komunikáty daného typu vykazují rysy psanosti i mluvenosti.

⁶ Samozřejmě si uvědomujeme, že toto tvrzení nelze vnímat jako absolutně platné. Je možno zaznamenat příspěvatele, kteří se ke svým příspěvkům vrací a své názory opakují či obhajují, stejně jako je možno zaznamenat příspěvky exhibičního charakteru. Příspěvatele jsou si ovšem vědomi toho, že jejich příspěvky nejsou zcela anonymní a že příspěvky překračující normy stanovené správcem serveru jsou odstraňovány.

⁷ Rysy dialogičnosti jsou vykazovány jen za určitých okolností, zejména tehdy, když si dva či více příspěvkatelů opakovaně vyměňují názory a komunikují de facto v replikách.

práce je důležité vyjadřování souhlasu či nesouhlasu, emocionální angažovanost a evaluativnost, které způsobují vysokou míru emocionality tohoto typu komunikátu.

2.2 Mediální texty

Texty, z nichž jsme dále čerpali jazykový materiál, záměrně označujeme jako mediální. Jedná se totiž o texty publikované v tištěných celostátních periodikách a zastřešujícího termínu *mediální* užíváme proto, že jsme si vědomi rozsáhlé funkční i jazykové stratifikace mediálních komunikátů, zejména rozdílu mezi texty zpravodajskými, které by měly být co nejobjektivnější, a publicistickými, které naopak prezentují subjektivní názory a hodnocení (srov. Junková 2010, s. 40–46). Jakkoli předpokládáme vyšší výskyt expresiv v textech publicistických, nehodláme z našeho výzkumu vyloučit ani texty zpravodajské, protože oba typy komunikátů do značné míry reflektují i ovlivňují jazykové zvyklosti. Stejně tak je oběma typům společná snaha o originální a neotřelé způsoby vyjadřování, které zaujmou čtenáře, byť ve zpravodajských textech je tato snaha mnohdy v rozporu se zásadou objektivity.

3 Analýza jazykového materiálu

Materiál, na němž naši analýzu zakládáme, jsme čerpali z internetových diskusí pod zpravodajskými články na serveru novinky.cz a uvádíme ho vždy se symbolem *www* a s odkazem na den, kdy byl publikován. Příklady z mediálních textů jsme získávali buď přímou excerpcí, nebo pomocí databáze Anopress; v těchto případech uvádíme odkaz na zdrojové periodikum a den publikování, je-li to relevantní, pak i odkaz na stránku (především jedná-li se o titulní stranu) či rubriku. Všechny zdroje byly sledovány v průběhu roku 2013, proto už v odkazech vrocení neuvádíme.

Již během sběru materiálu jsme zvažovali, jakým způsobem jej optimálně třídit a prezentovat. Nakonec jsme se přiklonili k třídění podle typu expresivity, ev. podle typu jazykového prostředku, a to z toho důvodu, že tak mohou být velmi dobře konfrontovány funkce, v nichž expresivní prostředky vystupují, aniž by docházelo k tříštění nebo opakování jednotlivých typů.

3.1 *Expresiva inherentní*

Expresivitu inherentní chápeme v souladu s J. Zimou (1961, 14nn) a budeme věnovat pozornost vybraným lexikálním prostředkům, které jsou nositeli tohoto

typu expresivity a o nichž se domníváme, že je vhodné je komentovat vzhledem k jejich frekvenci či způsobu užívání.

3.1.1 Substantiva s deminutivními formanty

Z hlediska vnímání expresivity se jedná o specifickou skupinu: na jedné straně zřetelně formálně signalizovaná, se snadno rozpoznatelným emocionálním nábojem, na straně druhé zpochybňovaná, protože je poukazováno na to, že ne vždy musí být užití deminutiva projevem emocionální angažovanosti; může se totiž jednat o prosté vyjádření malé velikosti. O této skutečnosti se zmiňuje i J. Zima, který ovšem poukazuje na to, že v pojmenování deminutivem je obsaženo určité hodnocení, přičemž hodnotící postoje jsou založené na emocích (obvykle pozitivních), které drobné denotáty v mluvčím vyvolávají (1961, s. 25–28). Tuto charakteristiku naplňují deminutiva, která jsme zaznamenali v publicistických textech.⁸ Jedná se o výrazy, které se vztahují k denotátům malých rozměrů, nebo o lexikální jednotky, které vyjadřují postoj mluvčího ke sdělované skutečnosti, příp. oba významy kombinují, vždy však ukazují citové zaujetí pisatele/mluvčího /1–3/.

/1/ Muži chtivému peněz také hrozí, že vydá **penízků**... (LN 21. 3.)

/2/ **Chudinka** malá, chce se mi brečet... (www 19. 12.)

/3/ ...na dně obří mísy vypadá chlebový základ jako malý **ubožáček**.
(LN 25. 1.)

Diametrálně odlišné funkce však deminutiva nabývala v internetových diskusích, kde zpravidla vyjadřovala negativní emoce a postoje. Ironicky tak byla užívána buď k hodnocení osob, předmětů či činností zmiňovaných v úvodním textu, nebo jimi byli dehonestováni další účastníci diskuse /4–6/. Tento vysoce frekventovaný řečový jev je hodný pozornosti především s ohledem na to, jakým způsobem se zde mísí prvky kladného a záporného citového zabarvení, na jejichž možné prolínání upozornila již M. Čechová (1996, s. 97).

/4/ Že bychom se taky dali na **spinkání** v práci? (www 21. 5.)

/5/ Já vám nic špatného nepřeji, **Pražátka**. (www 31. 5.)

/6/ **Ubožáčku**, co je ti?⁹ (www 7. 4.)

⁸ Jednalo se o rozhovory a názory, značný výskyt deminutiv byl zaznamenán ve sportovních rubrikách.

⁹ Ironický význam této repliky je ještě podpořen narážkou na dětskou říkanku.

3.1.2 Substantiva s augmentativními a disfemizujícími formanty

Vedle primárně či výlučně augmentativních formantů mohou být zdrojem inherentní expresivity i formanty, které jsou sice v některých typech pojmenování neutrální, ovšem v pojmenováních osob ukazují na jejich negativní či hanlivé zabarvení /7–9/. V našem materiálu se to týká především označení příslušníků politických stran, národnostních skupin nebo jiných sociálních skupin. Opozici zmíněné neutrálnosti a příznakovosti plně naplňuje formant *-ouš*: neutrální při pojmenování zvířat jako *chocholouš*, *bělouš*, ovšem příznakový v pojmenováních osob, např. *starouš*, *chytrouš*, v našem materiálu pak frekventované *komouš* (srov. AM 1,¹⁰ s. 273).

Méně zřejmě už je expresivita spočívající ve formantu výrazu *socan*. Slovtvorný formant *-an* nepatří k základnímu inventáři prostředků pro tvoření příslušenských názvů, významně se ovšem podílí na tvorbě pojmenování obyvatelských a augmentativních. Můžeme tedy uvažovat o analogii mezi pojmenováními obyvatel světadílů či měst a pojmenováním osoby, která je členem, tedy „obyvatelem“ určité politické strany. Vzhledem ke kontextům, v nichž se lexém *socan* vyskytuje, se ale přikláníme spíše k druhé možnosti, a to k analogii s augmentativními pojmenováními typu *nosan* nebo *zoban*, u nichž je expresivita citelná a často negativně zabarvená¹¹ (AM 1, s. 303–304). Domníváme se, že nemalou měrou zde působí i podobnost s nespisovnými výrazy *buran* a *křupan*, které podle Slovníku nespisovné češtiny (2009, s. 79 a 217) vyjadřují hanlivé hodnocení nevychovaného člověka a které jsou nadto často užívány paralelně v téže lokaci patrně pro zesílení negativního účinku.

Podobnou analogii spatřujeme při tvorbě a užívání pojmenování člena ODS, tedy *odeesák*. Slovtvorný formant *-ák* je běžně, tedy neutrálně, užíván pro příslušenská pojmenování typu *svazák* nebo *škodovák*, paralelně však opět pro tvorbu augmentativ, např. *chlapák*,¹² od nichž může být odvozováno jejich negativní vyznění, jak už jsme na vazbu mezi velikostí a potenciálním citovým zabarvením poukázali výše. Z hlediska funkčního můžeme konstatovat, že všechny uvedené typy pojmenování byly užívány pro demonstraci negativních postojů a hodnocení. V textech mediálních se opět vyskytovaly převážně v publicistických útvarech a je-

¹⁰ V textu užíváme zkratku plného titulu *Akademická mluvnice I*.

¹¹ Podobně jako od malosti u deminutiv odvozujeme pozitivní expresivitu, negativní vnímání zvětčelých pojmenování pravděpodobně souvisí s obavami či strachem z extrémně velkých objektů.

¹² Samozřejmě si uvědomujeme, že v závislosti na kontextu toto pojmenování může nabýt i obdivného významu.

jich pejorativnost byla mnohdy zmírňována uvozovkami, jimiž byl signalizován určitý odstup od zvoleného výrazu.¹³

V dané souvislosti by bylo možno zmínit i další označení příslušníků politických skupin či přívrženců našich politiků, tvořených sice regulérně, např. slovotvorným formantem *-ec* (*klausovec*, *havlovec*), přesto užívaných s ironickým či přímo pejorativním zabarvením (srov. Jandová 2012, s. 60–69).

/7/ ...voličské koalici **komoušů**, klausovců a křupanů... (LN 2. 1.)

/8/ ...pro kšeft se klidně spojí „ódeesák“ se „socanem“. (MfD 19. 1.)

/9/ ...mluvil chytře, a ač **socan**, i nestrannicky... (MfD 25. 1.)

3.1.3 Částice

Částice vyjadřující souhlas nebo nesouhlas jsou s expresivitou do značné míry spjaty, protože vypovídají o postojích komunikantů ke sdělovaným informacím, přičemž postoje či hodnocení jsou založeny na emocionálním prožívání. Vzhledem k zaměření tohoto příspěvku se zde budeme zabývat pouze jejich expresivními podobami.

Expresivní podoby částic byly užívány pro vyjadřování souhlasu či nesouhlasu tam, kde byly tyto postoje pocítovány jako výrazné či vyhraněné, a proto byly užívány intenzifikující podoby *néé/jóó*. Intenzivní souhlasnou či nesouhlasnou reakci na předcházející sdělení vyjadřovaly jak v internetových fórech, tak v mediálních textech, které měly subjektivní charakter.

V mediálních komunikátech bylo možno sledovat hranici mezi texty zpravodajskými, v nichž jednoznačně převažovaly neutrální formy těchto částic, a texty publicistickými, zejména rozhovory, v nichž se vyskytovaly částice v expresivní podobě /10, 11/. Přesto jsme i ve zpravodajství zaznamenali zesílené *néé*, kterým byla komentována nepříznivá povětrnostní situací. Formálně byla sice tato částice vložena do přímé řeči, aniž by se však jednalo o rozhovor či citaci konkrétního mluvčího. Domníváme se, že motivem k jejímu využití byla snaha o emocionalitu výpovědi, a proto byla ještě podpořena pocitovým verbem *děsit se* /12/.

/10/ **Néé**, tak to už stačí, to už jsme se dostali hodně daleko.
(LN 5. 3., rozhovor)

/11/ ...závěrečná slova zanikají v souhlasném pokřiku „**Jóó!**“.
(LN 27. 6., reportáž)

/12/ „Už **néé!**“ děsila se v těchto dnech většina lidí v kraji při pohledu na sněh sypající se z mraků. (MfDnes 4. 4., zpravodajství)

¹³ Specifické způsoby užívání uvozek v publicistických textech podrobně analyzuje B. Junková (2010).

V internetových diskusích se pak převážně vyskytovaly jen expresivní tvary /13, 14/. Příčinu tohoto jevu spatřujeme mimo jiné v průběhu či podmínkách komunikace v tomto prostředí: v internetových diskusích je totiž možno prostý souhlas či nesouhlas vyjádřit neverbálně, tedy kliknutím na ikonu souhlasím či nesouhlasím s příspěvkem. Jestliže už příspěvatelé vstupují do diskuse, pak s úmyslem svůj názor vyjádřit jinak, než neutrálním přitakáním či odmítnutím.

/13/ **Néé**, ne pindat. (www 25. 3.)

/14/ **Jóó**, párkrát jsme se viděli. (www 21. 5.)

3.1.4 Citoslovce

Citoslovce byla reprezentována především tvary *haha*, *chacha* nebo *chichi*, přičemž všechny vyjadřovaly odmítavé či výsměšné postoje /13–16/. Podobně jako u deminutiv i u citoslovce bývá pochybováno o jejich expresivitě s odkazem na jejich neutrálnost zejména tam, kde se jedná o prostou reprodukci zvuku (Zima 1961, s. 31). Soudíme však, že v tomto případě o vazbě na emocionální postoj nemůže být pochyb, protože signalizace emočního stavu slovy vyjadřujícími zvuk smíchu je nasnadě. Je však nutno odlišovat, zda se jedná o výraz emocí laděných pozitivně nebo negativně. Předpokládali jsme, že v publicistických textech, zejména v rozhovorech, by se citoslovce smíchu mohla vyskytnout ve své původní funkci, tedy bez ironického či posměšného zabarvení. Oproti této prognóze však prakticky všechny výskyty citoslovce *haha*, *chacha* nebo *chichi* vyjadřovaly výsměch. V souboru excerpt jsme zaznamenali citoslovce smíchu pouze ve dvou lokacích bez negativního zabarvení, v nichž popisovala způsob chování a prožívání určité situace /17/.

/13/ To nemá být pokus o lacinou politickou satiru, ale klidně to někde prodám. **Haha. Hahaha.** Tak nic. (HN 31. 5.)

/14/ Ne, vždyť máme auto, budeme tam rychleji... **Haha.**
(Valašský deník 9. 7.)

/15/ ...dost lidí se smálo: **Haha**, tak daleko už došla politická korektnost.
(LN 3. 8.)

/16/ ...**chi chi chi**... ty brdo, tak další kamufláž :-)) (www 9. 7.)

/17/ I borci Curychu ale byli před prvním zápasem samá srandička, **chichi, cheche**, vystupovali sebevědomě a neohroženě. (Právo 22. 8.)

3.2 *Expresivita adherentní*

3.2.1 *Ustálené sekundární významy*

Jak jsme uvedli výše, adherentní expresivita je podle J. Zimy vlastní sekundárním významům slov, které se přidružují k primárním významům neutrálním (1961, s. 43nn). V komunikátech, které jsme sledovali, se tento typ expresivity vyskytoval s nápadnou hojností ve dvou sémantických kruzích, a to v okruhu pojmenování zvířat /18–20/, případně jejich projevů a vlastností, a duševních chorob /21–22/. Zhrubělá vyjádření daného typu vyjadřovala negativní hodnocení partnerů v komunikaci, nebo osob, které byly předmětem komunikace. Ve stejné funkci jsme pak zaznamenali lexém *mrzák*, označující podle Slovníku spisovné češtiny primárním významem člověka těžce tělesně postiženého (1998, s. 189), v přeneseném pak člověka psychicky defektního, s abnormálními názory a pokřivenými hodnotovými preferencemi. Jejich dehonestující význam byl mnohdy podpořen či zdůrazněn kumulací slov s podobnou funkcí, nebo negativně vyznívajícími slovy pocitovými, především adjektivy.

/18/ ...chamtiví **dobytkové**... (www 21. 5.)

/19/ Tohle není vláda, ale to jsou nenažraná **prasata**. (www 25. 3.)

/20/ Budeš tlustý **prase**, když budeš **žrát** tu marmeládu... (HN 24. 1.)

/21/ ...reformisty pražského jara dorazila „vzpoura **blbů**“... (HN 8. 1.)

/22/ ...se najde v diskusi alespoň jeden **dement**. (www 31. 5.)

3.2.2 *Obrazná pojmenování*

K expresivitě adherentní je možno přiřadit i tzv. aktualizovaná pojmenování, jejichž podstatou je užívání lexikálních jednotek v nových souvislostech a neobvyklých kontextech /23–27/. Takové kolokace jsou buď umožněny již existujícími sekundárními významy příslušných lexémů, nebo jsou jejich prostřednictvím stávající významové struktury rozšiřovány a inovovány. Hledání metaforických a metonymických principů, umožňujících vznik přeneseného expresivního významu, či nezvyklých významů slov není sluchitelné s bezprostředním vyjádřením emocí a pocitů. Funkcí těchto sofistikovaných pojmenování tedy není spontánní tlumočení aktuálně prožívané emoce, ale ozvláštňení textu, upoutání pozornosti recipienta a vyvolání, resp. ovlivnění jeho emocí a následně postojů. Vzhledem k tomu, že aktualizovaná pojmenování nejsou bezprostředně vázána na emoční hnutí, které by vyjadřovala, není u nich zpravidla možno ani určit pozici na ose pozitivní – negativní. Vyvolání pozornosti bez zjevné emoční polarizace je pro účely mediálních textů jistě výhodné: potenciální recipient tak bude ve svých postojích ovlivněn, ovšem nebude konfrontován s vyhraněnými emocemi, které

by nemusely konvenovat jeho vlastním postojům. O snaze o vyvolání pozornosti prostřednictvím aktualizovaných pojmenování svědčí i to, že se hojně vyskytovaly v nadpisech článků na titulní straně.

B. Junková (2010, s. 123–137) popisuje nejobvyklejší sémantické okruhy, k nimž se aktualizovaná pojmenování odvolávají, jako např. karetní a šachové hry, sport, literatura a další, s čímž korelují naše pozorování.

- /23/ Velká **hradní rošáda** (LN 8. 3., titulní strana)
- /24/ Kampaň končí. Nejvíce **úderů schyťal** Fischer. (LN 10. 1., titulní strana)
- /25/ **Slevy ženou** lidi do obchodů (Právo 27. 12., titulní strana)
- /26/ **Vražedná tajenka** rozluštěna (MfD 12. 11., titulní strana)
- /27/ **Korupční slípka** kdáká (MfD 18. 7.)

Určitou míru kreativity vykazovaly i komunikáty v internetových fórech, aktualizovaná pojmenování se v nich však vyskytovala jen zřídka /28/, což vysvětlujeme nepřipraveností těchto komunikátů a potřebou rychlé diskusní reakce.

- /28/ ...proč tady **zvracíš** ty svoje **nesmysly**. (www 7. 4.)

3.3 Expresivita kontextová

Kontextová expresivita je podle Zimovy typologie (1961, s. 84nn) založena na kombinování stylově neslučitelných komponentů. V intencích Čermákova pojetí expresivity, jakožto výrazu neočekávaného (srov. výše), pak nutně musíme uvažovat o charakteru sledovaných komunikátů, o jejich ideálních jazykově-stylových parametrech a o jejich narušování cizorodými, neočekávanými prvky. Tento postup lze s úspěchem aplikovat na texty mediální, protože jak komunikáty zpravodajské, tak publicistické disponují dobře popsáním inventářem jazykových prostředků: základním předpokladem je užívání spisovného lexika, do něhož mohou pronikat výrazové prostředky běžně mluveného jazyka, a to zejména v rozhovorech, nebo tam, kde je odkazováno k původně mluvené formě sdělení. Příznakově pak v těchto textech mohou být užity lexikální jednotky sice spisovné, ovšem mající knižní či terminologický ráz, jak jsme konstatovali už dříve (Hradilová: 2012). Mimo výše zmíněné odkazy k mluvenému jazyku budou jako příznakově vnímány prvky substandardní slovní zásoby, zejména profesionalismy /29/, slangismy a dialektismy.

- /29/ ...ale jakýmsi „**medvědem**“, tedy širokým opaskem s pouty.
(Týden 24. 6.)

Výpovědi v internetových diskusních fórech představují z hlediska stylové vyhraněnosti komplikovanější útvar, a to v důsledku svého charakteru kolísajícího mezi registry mluvenosti a psanosti (srov. výše). Jen s obtížemi lze taxativně popsat, které jazykové prostředky lze chápat jako neočekávané ve smyslu stylového prolínání se. Není zde možno vyjít z opozice mluvenost – psanost, spisovnost – nespisovnost nebo formálnost – neformálnost. Hojný výskyt substandardních lexikálních prostředků tak nevnímáme jako neočekávaný stylový průnik, ale chápeme jej jako doklad mluvenostního charakteru těchto komunikátů /30–33/. Podle našeho názoru pro něj svědčí i nakládání s expresivou a spontánní vyjadřování emocí a soudů. S jistotou se odvažujeme tvrdit, že za projev kontextové expresivity by bylo možno považovat užití prostředků knižních, odborných termínů či administrativních obrátů, ovšem ve sledovaném materiálu jsme žádný takový případ nezaznamenali.

/30/ Jste paraziti národa,**šme.jdi**!!!¹⁴ (www 25. 3.)

/31/ ... ani na **noťas** pro **kancľ** z náhrad neušetří! (www 25. 3.)

/32/ Seberem dávky **nemakačenkům**... (www 2. 4.)

/33/ Kde je **průser**... (www 2. 4.)

4 Závěry

Výchozí pozicí pro zpracování tohoto textu byly naše dřívější závěry ukazující na to, že lexikální expresivita slouží značnou měrou naplňování apelové funkce. Observací jazykového materiálu jsme dospěli ke zjištění, že funkce lexikálních expresiv je do značné míry závislá na typu komunikátu.

Ve výpovědích osobního charakteru, které se vyznačují spontánností (je jedno, zda realizovaných psanou, nebo mluvenou formou) jsou expresiva užívána v souladu s tím, jak je tradičně vymezována expresivní jazyková funkce, tedy pro vyjádření pocitů, postojů či hodnocení. Vzhledem k bezprostřednímu charakteru výpovědi jsou voleny takové výrazové prostředky, jejichž expresivita má uзуální charakter a je zřetelně signalizovaná v rovině formy. Tato funkce se tedy prioritně dotýká expresivity inherentní, expresivity adherentní pak jen potud, kde se jedná o sekundární významy známé a zaužívané. Bylo by možno předpokládat, že preferována budou taková expresiva, která zřetelně vypovídají o kvalitě postojů či emocí ve smyslu pozitivní – negativní a jejichž užití je do značné míry automatizované. V obecné rovině se tento předpoklad volby emocionálně vyhraněných výrazových prostředků potvrdil, ovšem s výjimkou deminutiv, která

¹⁴ Příspěvky obsahující vulgarismy a výrazně hanlivé výrazy jsou z debat odstraňovány. Příspívající se tomu snaží zabránit tím, že vulgární slova rozkládají či do nich vkládají znaky tak, aby nebylo možno je strojově ztotožnit s nežádoucími výrazy.

byla užívána zásadně ironicky pro vyjádření negativních postojů a hodnocení, ač by mohla vykazovat pozitivní emocionální zabarvení. Negativistické výpovědi přitom v internetových fórech jednoznačně převládaly. Diskutující dávali najevo jak svůj nesouhlas s obsahem základního zpravodajského textu jako celku, nebo k iniciační výpovědi přistupovali parciálně a negativně hodnotili její jednotlivé obsahové komponenty: osoby zmiňované v textu, jejich činnost či okolnosti události, o níž bylo referováno. Podobně přistupovali k hodnocení příspěvků ostatních diskutérů, zde navíc expresivně oslovovali své protivníky a adresně vyjadřovali svůj nesouhlas s nimi. Negativisticky laděné byly i reakce, které vyjadřovaly údiv, resp. pohoršený údiv, nad obsahem sdělení.

K funkci apelové tendovaly komunikáty, které se vyznačovaly připraveností, tedy především texty publicistické. Jazyková funkce apelová byla v tomto případě podepřena charakterem komunikátu, tedy jeho výraznou funkcí persvazivní. Jak persvaze, tak apel potom korelují s připraveností komunikátů, neboť vhodně zvolené výrazové prostředky a jejich promyšlená strukturace napomáhají naplnění obou funkcí. V oboru expresivity se tyto funkce dotýkaly především expresivity adherentní, na níž byla mnohá aktualizovaná pojmenování založena, ovšem současně právě tato pojmenování vznik sekundárních expresivních významů iniciovala. Pro současnou publicistiku je signifikantní, že se v této funkci nevyskytovala expresiva, která by zřetelně vyjadřovala emoce a postoje mluvčího a která by bylo možno interpretovat jako pozitivně či negativně citově zabarvená, ale taková, jejichž pomocí bylo možno vyvolat emoce adresáta, případně jimi manipulovat.

V kontextu těchto pozorování se domníváme, že je třeba revidovat naše předcházející závěry, a to v tom smyslu, že základní funkcí lexikální expresivity je posílení a podpoření funkcí konkrétního typu komunikátu a že tedy funkce lexikálních expresiv mohou být variabilní.

Literatura

- ČECHOVÁ, M. a kol. (1996). *Čeština – řeč a jazyk*. Praha.
- ČERMÁK, F. (2010). *Lexikon a sémantika*. Praha.
- HOFFMANNOVÁ, J. (2011). Mluvená čeština v zrcadle „psané konverzace“ na chatu. In ČMEJRKOVÁ, S. – HOFFMANNOVÁ, J. *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha.
- FIEHLER, R. (1990). *Kommunikation und Emotion. Theoretische und empirische Untersuchungen zur Rolle von Emotionen*. Berlin.
- FILIPEC, J. a kol. (1998). *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Praha.
- HERRMANS, F. (1995). Cognition, Emotion, Intention. Dimensionen lexikalischer Semantik. In: HARRAS, G., ed. *Die Ordnung der Wörter*. Mannheim, s. 138–178.

- HRADILOVÁ, D. (2012). K jednomu funkčnímu aspektu lexikální expresivity. *Bohemica Olomucensia*, č. 1, s. 37–44.
- HUGO, J. (2009). *Slovník nespisovné češtiny: argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost: historie a původ slov*. Praha.
- JANDOVÁ, E. (2013). Neologismy tvořené z příjmení politiků. In: HRADILOVÁ, D. *Pro-měny slova*. Olomouc.
- JUNKOVÁ, B. (2010). *Jazyková dynamika současné publicistiky*. Praha.
- MIKULOVÁ, A. (2010). Emocionalita, expresivita a hodnocení – integrace v jazycích a jazykovědných koncepcích. In: KRČMOVÁ, M. a kol. *Integrace v jazycích – jazyky v integraci*. Praha.
- Mluvnice češtiny 1. Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfemika. Tvoření slov*. (1986). Praha.
- SCHIPPAN, T. (1992). *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen.
- SCHWARZ-FRIESEL, M. (2007). *Sprache und Emotion*. Tübingen.
- ZIMA, J. (1961). *Expresivita slova v současné češtině: studie lexikologická a stylistická*. Praha.

The lexical expressivity: between the expressive and the conative function of the language

The following article returns to the topic, partly discussed in our older paper named *K jednomu funkčnímu aspektu lexikální expresivity* (2012), and to its conclusions which pointed out the considerable shift of the lexical expressivity from the expressive to the conative function. The aim of this treatise is to analyse when it comes and which type of expressivity is applied to.

Mgr. Darina Hradilová, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc
darina.hradilova@upol.cz

Příspěvek byl zpracován s přispěním Fondu na podporu vědecké činnosti při FF UP v Olomouci.